

ИСТИНА

Не само истината като такава дава увереност,

но и самото нейно търсене доставя покой

Блез Паскал

Най-често истината се свързва с някаква съгласуваност между мисълта ни за нещата и самите неща. Тя може да има различни степени. Според най-претенциозните изисквания, истинното знание трябва да представя своя предмет такъв, какъвто е сам по себе си. Най-скромните се задоволяват с това, знанието да служи добре като инструмент за човешката дейност. Между тези два полюса ще подредим няколко теории за истината, които представят различни културни епохи и нагласи.

1. Истината като съответствие

Форми на съответствието

Според Аристотел истината казва този, който смята разединеното за разединено и свързаното за свързано, а се заблуждава, който мисли обратното на действителното положение на нещата. Това е изходната точка на т.нар. "кореспондентна" теория за истината. Аристотел характеризира като истинни или неистинни съчетанията на мислите. Става дума преди всичко за приписване признак на предмет. Можем да сбъркаме, ако свържем предмета с признак, какъвто той не притежава. А тези съчетания се извършват от ума. Истинността на знанието е неговото съответствие спрямо действителността. Според известния пример на Аристотел, ако човек е бледен, той не е такъв, защото хората правилно го смятат за бледен, а обратно - понеже той е бледен, те казват истината, когато твърдят, че е така.

Възгледите на Аристотел са близки на здравия разум. Ко-гато говорим на всекидневно равнище за истинно знание, има-ме предвид идеи, които изобразяват реални неща. Така под-хожда към проблема и материалистическата теория на позна-нието. В нейните рамки истинното знание се разглежда като вярно отражение на обективната реалност. Съществуват самос-тоятелно предмети с някакви свойства и отношения. Познани-ето е вторично спрямо тях и е истинно, когато ги представя в действителния им вид.

Това обаче не е единственият начин да се мисли истинност-та като съответствие. В християнски дух Тома Аквински изтък-ва, че адекватността на ума и нещата ("Истината е адекват-ност на интелекта и нещата") има и друга "посока". Истинност може да се приписва и на предмета - доколкото той съответства на Божествения замисъл, доколкото изпълнява своето предназначение. От друга страна, в неопозитивистката фило-софия истината често се определя като съответствие между твърденията и фактите. "Факт" в случая не е обективно събитие, или предмет, а елементарна единица на сетивния опит.

Критерият за истината

Какво е общото между тези схващания за истината като съответствие? При всички тях става въпрос за отношение меж-ду два неравностойни реда - идеи и неща. Единият е производен на другия, едностранно се настройва в "съзвучие" с него. Съг-ласуваността тук отива твърде далеч. На всеки елемент от единия ред може да се съпостави точно определен елемент от другия и порядъкът в двата случая съвпада. Примери за съот-ветствие са отношенията между очертанията на фотографията и на оригинала, между вдлъбнатините на грамофонната плоча и звуците, които са записани на нея, между буквите в писмения текст и речта, която те документират.

Вижда се, че кореспондентната теория за истината е много претенциозна. За да се приеме едно твърдение за истинно, то трябва да отговаря на строги изисквания. Именно тук предс-тавата за истината като съответствие е най-уязвима. Как мо-жем да установим, дали знанието удовлетворява изискванията, или не? Колкото по-строги са те, толкова по-трудно е да се намери критерий за истината.

Ако мисълта, идеята е копие, а предметът - оригинал, тогава как ще излезем "извън" собствената си мисъл, за да я сравним с предмета? Практиката тук не помага, защото и най-голямото ѝ постижение може да се обясни с някаква по-слаба степен на

съгласуваност, а не непременно със съответствие меж-ду знанието и реалността. От друга страна, как да разберем дали идеите се "нагласяват" според нещата, или обратно? Това ни ангажира и с други философски проблеми.

2. Истината като ефективност

Много по-скромна е т.нар. прагматистка теория за истина-та. Нейните основи се формират през втората половина на XIX в. Това е време на преоценка по отношение на класическите философски системи. В центъра на вниманието се оказват проблемите на отделния човек, в цялата си житейска конкрет-ност. По начало схващанията на американските учени Чарлз Пърс (Peirce) и Уилям Джеймс са изградени в духа на английс-ката мисловна традиция, с нейното доверие преди всичко към данните на сетивата. Към това се добавя и светогледното въз-действие на Дарвиновата теория, както и типичното за стра-ната уважение към житейската активност и практичността.

"По плодовете им ще ги познаете."

В тази културна атмосфера Пърс формулира своите възра-жения срещу Декарт, които са публикувани през 1868 г в "Спи-сание на спекулативната философия". Тази критика демонст-рира коренна промяна в начина на философстване. За Пърс съмнението също е изходна точка на мисленето, само че не като методологически инструмент, а като житейски факт. Съм-нението не е път към някаква абсолютна основа на познанието, а мъчително състояние на духа. Познанието има предназначе-нието да осъществява преходите от съмнение към вяръване (belief). "Вяръване" у Пърс означава готовност да се действа по определен начин. Ако две на пръв поглед различни вяръвания се изразяват в еднакво поведение, това е едно и също вяръване, формулирано с различни думи. Пърс е привърженик на биб-лейската максима "по плодовете им ще ги познаете".

Преходът от съмнение към вяръване може да стане по раз-лични начини. Най-просто се постига вяръване с "упорство". Човек може да се пребори със съмнението, като приеме безк-ритично първото попаднало му становище по дадения въпрос и убедено го отстоява. Друг лесен път към вяръването е да се уповаваме на авторитети. Той има и преимуществото, че не ни противопоставя на околните. Всеки от авторитетите по въпро-са става център на общност от единомишленици. Най-устой-чивите вяръвания обаче се формират чрез научното изследване.

Те са най-малко уязвими от страна на съмнението, защото се изразяват в действия, които обикновено постигат своите цели. За Пърс истината е устойчиво вярване, до което научното изследване неизбежно би довело всички компетентни изследователи, ако продължава безкрайно.

Инструментализмът

Философията на У.Джеймс е забележителна със своя плурализъм. Тя не се стреми към абсолютна гледна точка. Всяко знание се основава върху някаква субективна позиция, която е равностойна на другите. Няма "привилегировани" подходи, които да ни разкриват нещата в "действителния" им вид. Изоб-що не е важно какъв е светът сам по себе си, важно е как да ни е най-добре в него...

У.Джеймс има големи заслуги за утвърждаване инструменталистката теория на познанието. В този дух той приема, че теориите не са отговори на загадки, а оръдия за постигането на цели. Без връзка с опитната проверка идеята не е нито истинна, нито неистинна. Нейната истинност не се открива, а се създава в проверката. Истинността се състои в успешната употреба на идеята. Нима нашата вяра в реалността на нещо, желанието ни то да съществува не може - чрез творческата ни дейност - да допринесе за неговото съществуване?

В светлината на тези формулировки се вижда колко са неточни критики срещу прагматизма от рода на: "за различните хора могат да са изгодни различни отговори на един и същ въпрос - кой, тогава, е истинният и т.н...." Тук се пропуска, че от инструменталистка гледна точка няма смисъл да се търси окончателната, единствената истина по който и да е въпрос. Тя би била единствена, ако разкрива какъв е предметът сам по себе си. Но именно от последното не се интересува тази фило-софия. В плуралистичния свят на У.Джеймс не е абсурдно да се приеме, че противоположни схващания по един и същ въпрос могат да са едновременно истинни - всяко в своя контекст и с преимуществата, които дава на своята практика.

От инструменталистка гледна точка, обектът на изследването не е негова предпоставка, а резултат. Отделните обекти "изкристилизират" при формулирането и разрешаването на проблемите. Водата като вещество, съставено от определени

молекули, е твърде различна от природната стихия, с която са се сблъскали древните народи. За прагматиста не стои въпросът, дали изходната ситуация не е неопределена само за субекта, макар непълнотата на неговите знания. Това са излишни разсъждения. Те с нищо не биха допринесли за ефективността на практиката, а и вероятността да доведат до убедителен отговор е нищожна. Каквито и да са по-дълбоките основания за това, обектът не е "даденото", а "взетото".

3. Истината като съгласуваност

Прагматистката концепция за истината е твърде ограничена. Тя "освобождава" теорията на познанието от множество интересни философски проблеми. В това отношение нейна противоположност е схващането за истината като "кохерентност" - съгласуваност на някакво съдържание само със себе си, на всеки елемент с останалите и по този начин с цялото. Класическите формулировки в тази насока принадлежат на Хегел. "Истинно" за него е само цялото.

По друг начин изразено, това положение ще рече, че отделното не може да бъде истинно. Защо?

Да речем, че изкажем твърдението: "Човекът е мислещо същество". Но за да бъде това изречение истина, трябва да са истинни неговите елементи. Трябва да имаме истинно знание за човека, за мисленето, за това какво означава нещо да е същество. Освен това трябва да знаем дали човешкият език, на който изказваме това твърдение, е способен да говори истини или е така несъвършен, че винаги ни заблуждава.

Следователно всеки един елемент на човешкото знание препраща към други. Всяка истина предполага други истини. За да е истинен елементът, трябва да е истинно цялото и обратно. Това ще рече, че истината е възможна само в система, в едно цяло. Такава е идеята за съгласуваност на съдържанието със самото себе си. Затова и философията на Хегел е систематична и обхваща всичко съществено от света.

Този възглед за истината е твърде амбициозен. Той дръзва да търси не една или друга

истина, а истината за универсума като цяло. За Хегел този универсум е Абсолютна Идея, която обхваща в себе си всички човешки знания.

Ала към същата традиция спадат и концепции, които са много по-приемливи за обикновения човек.

Един от представителите на неопозитивизма, които са ориентирани изцяло към логическата обработка на опита, Ото Нойрат, разглежда движението по посока на истината така. Към системата от наличните опитни знания и научни закони се прибавя поредното ново положение, "доставено" от опита. Ние го сравняваме със системата и преценяваме, дали има противоречие между тях. Ако случаят е такъв, трябва да решим, дали да се откажем от новото положение като неистинно, или да "реформираме" цялата система, така че тя да приеме гладко в себе си новия елемент. Непротиворечивото обогатяване на системата от знания отговаря на критериите за истината като кохерентност. Умереността на своите изисквания към познанието Нойрат оправдава с ограничеността на човешките възможности. Условието за нашата дейност не са идеални. Не разполагаме със сигурна изходна точка на познанието, нито с механизъм за опитна проверка на универсални твърдения. Ние сме като моряци, които трябва да преустройват кораба си в открито море, без никога да могат да го извадят на док, да го разглобят и да го изградят отново от части с най-добро качество.